

Паола УТЕВСЬКА, Дмитро ГОРБАЧОВ

БУДИНОК ІЗ ДВАМИ

Нариси історії
українського візуального мистецтва
XI–XX століть

За загальною редакцією
Андрія Пучкова

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2024

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

УДК 75.03+008(477)"10–19"

У842

Утевська Паола, Горбачов Дмитро

У842 Будинок із левами: Нариси історії українського візуального мистецтва XI–XX століть / За заг. ред. А. Пучкова. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. – 568 с.: іл.

ISBN 978-617-8262-23-5

Книга Паоли Утевської (1911–2001) та Дмитра Горбачова (н. 1937) презентує серію нарисів, у яких у хронологічній послідовності висвітлюються перипетії становлення українського мистецтва XI – середини XX століття в особах його найцікавіших представників, себто від Алімпія Печерського до Казимира Малевича, твори яких зберігаються переважно в музеях України або прикрашають українські міста.

Значний темпоральний діапазон дозволив конспективно висвітлити процеси формування основних художніх напрямів і технік на підставі презентації творчого продукту таких майстрів, як: Андрійчина Многогрішний, Григорій і Дмитро Левицькі, Алімпій Галик, Володимир Боровиковський, Тарас Шевченко, Петро Левченко і Сергій Васильківський, Микола Пимоненко і Олександр Мурашко, Георгій Нарбут і Олександра Екстер, Олександр Богомазов і Федір Кричевський, Анатоль Петрицький, Давид Бурлок, Олександр Архипенко.

Книжка є свого роду короткою історією українського візуального мистецтва, оскільки комплексно торкається всіх його видів – од архітектури до книжкової графіки.

УДК 75.03+008(477)"10–19"

*У оформленні обкладинки використано
зображення антаблементу першого ярусу Софійської дзвіниці,
фото Андрія Пучкова, 2023*

ISBN 978-617-8262-23-5

© П. В. Утевська, спадкоємці, 2024
© Д. О. Горбачов, 2024
© А. О. Пучков, заг. ред., 2024
© ДУХ І ЛІТЕРА, 2024

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Зміст

<i>Дмитро Горбачов. Від Алімпія Печерського до Казимира Малевича:</i>	
Передмова.....	13
Преподобний Алімпій Печерський	
У монастир по науку.....	19
Мікрé мов.....	20
У Софії Київській.....	22
Оранта.....	23
Перший крок.....	24
Свідчення «Патерика».....	26
Псалтир Гертруди.....	28
Свенська Богородиця.....	29
Оранта Алімпія Печерського.....	30
У пошуках шедеврів.....	32
Михайлівський Золотоверхий.....	34
Диво.....	35
Шляхи мистецтва.....	36
Андрій Русин	
Переможець під Грюнвальдом.....	41
Трохи історії.....	42
Фрески Люблінської каплиці.....	44
З любов'ю до життя.....	46
На захист веселунів.....	49
Несподівана знахідка.....	50
У київському музеї.....	53
Подорож у Ренесанс	
Гуманісти.....	61
Ренесанс крокує Європою.....	62
Посаг герцогині Сфорца.....	62
Візантійська принцеса.....	64

ЗМІСТ

О, Венеція!	66
Андрійчина Многогрішний	68
Пересопницьке Євангеліє.....	72
Друкар книжок небачених.....	74
Присмерк гуманізму.....	76
А тепер – ще про одну жінку.....	79
Останній сплеск Ренесансу	80

Нива для сіяча: Григорій Левицький

У Вроцлаві	85
Бароко	86
Іван Щирський – мистець мазепинського бароко	88
Монументи слави.....	91
Сіячі знань	92
Шедеври українського бароко	94
«Тези Заборовського»	96
Київський гравер	98
Великосвітські великомучениці	99
Син	101
Шлюбна подорож	102
Герб графів Розумовських.....	104
Золото в лазурі	104
Мистецтвознавчий детектив	109
Остання ланка	111

На честь Алімпія Печерського: Алімпій Галик

Сорочинське диво	115
Троїцька надбрамна	123
Алімпій Галик	126
Мовлять німі свідки	128
Останні роки життя	129

Перший портретист імперії: Дмитро Левицький

Прощання	135
У Петербурзі	136
Друзі-однодумці.....	137
Портрет архітектора Кокорінова	140

ЗМІСТ

«Смолянки»	144
Портрет «Законодавиці»	146
Вільнодумець	149
«Натюрморт».....	152
Сумний ювілей	152
Професор Академії	153
В опалі	154
Портрети друзів	156

Жага гармонії: Володимир Боровиковський

У Миргороді	163
Наче ювелірна коштовність	164
Жупан і краватка	165
На шляху до Академії	167
Гідний вчителя	168
Портрети-натюрморти.....	170
Руссо на Сковороді	173
Поезія замрії	174
Елегія Павловська.....	176
Чари принадливості	178
Підказано Пушкіну.....	178
Два портрети козака-вельможі	180
«Муж скінчив дні свої».....	185

Художник Тарас Шевченко

Художник	189
«В степу поживкляя трава»	189
Пейзажі бувають різні	190
Спогади	196
Карл Брюллов	197
У майстерні вчителя.....	198
«Циганка-ворожка»	200
У Качанівці	201
«Катерина»	202
«Мальовнича Україна».....	204
Нові враження	206
Знедолені	208

ЗМІСТ

Розп'яття	209
Казашка Катя	209
Державний кулак	211
Сюїта самотності	212
Притча про блудного сина	215
Новий арешт	218
Портретна мозаїка	220
«Г. З.»	222
У Нижньому Новгороді	227
Знову на берегах Неви	228
Віч-на-віч із собою	230
«Я прозрівати став потроху»	232
Рядовий №... ..	233
Життя тривало	234
«Я сам» по-шевченківському	236
Лебединий спів	237
У байраці хутір мрійний: Петро Левченко і Сергій Васильківський	
Двоє харків'ян	243
До діда на хутір	244
На все життя	245
Друзі-товариші	247
Пошуки, захоплення	248
Париж	249
Парижанин із Херсонщини	250
Тремтливі вогники далеких хуторців	251
Ще одне несподіване захоплення	252
На осонні	254
Барбізонець із запорозьким темпераментом	257
Образ коханої	264
Визнання	268
Друге народження	270
Поряд назавжди	271
Земля співуча смутку і криниць: Микола Пимоненко	
Так починався Пимоненко	275
Віч-на-віч із давниною	276

ЗМІСТ

Наставники	277
Микола Ге – один із засновників школи Мурашка	279
Втеча у вимріяний світ	282
Соковитий живопис	284
Знову в Україні	288
Угода, складена на весіллі	292
Мюнхенський триумф	293
Сергій Світославський	294
Сонце і повітря	297
Незвичайний процес	301

Журба і радість – двобій: Олександр Мурашко

Дитинство	309
У Києві	310
Допомога «володимирського гурту»	311
Учень Ріпина	313
«Похорон кошового»	314
Яскраві барви	316
Мандри й пошуки	318
Повернення до Петербурга	320
Сонячні плями	322
Нагороджено Золотою медаллю	325
Носії барвистих радощів	328
Вихователь	331
Перша світова	332
Останні роботи	337

Імпровізації на теми епох і стилів: Георгій Нарбут

Витинанки	345
Глухівський гімназист	345
Краса кирилиці	346
У світі прекрасного	348
Учень Івана Білібіна	350
Визнання	350
Жар-птиця	351
У Мюнхені	353
«Салон Іздебського»	353

ЗМІСТ

У світі казок	354
Дві книжки Крилова	358
Наше минуле	360
Знову «Наше минуле»	362
Перша світова	365
Вдарив революціонер	368
Абетки Нарбути	370
Академія мистецтв	380
Лука Грабуздов	385
Брати Нарбути	389
Лебедина пісня	392
У країні задзеркалля	395

Сюжети з українського кубофутуризму: Олександра Екстер

Олександра Григорович	401
Перша подорож	402
Нові знайомства	403
Однодумці	405
Фундуклеївська вулиця	406
Трохи історії	409
Живодайне джерело	409
Зачарована народним мистецтвом	411
Народна майстриня	412
Театральні конструкції	413
«Фаміра Кіфаред»	414
Її спектаклі	415
«Ромео і Джульєтта»	416
«Кольоровий ентузіазм»	418
Пістолет комісара	420
Затяжне відрядження	420
Відшукався слід Екстерів	422

Логіка краси: Олександр Богомазов

Шукай світло в собі	429
Шукання	430
Логіка краси	431
Кубофутурист	433

ЗМІСТ

Сонцесяйна путь	438
«Вірменка»	441
Плин життя	442
Притча про Життя: Федір Кричевський	
Лондон	451
Початок ХХ століття	452
«Три поцілунки»	459
«Кохання»	462
Поет, який римував лінії: Анатоль Петрицький	
Дивні декорації	469
Вихованець сирітського притулку	469
І почалося навчання	470
Незвичайний ярмарок	471
До широкого кола	474
Карнавал	474
Студент ВХУТЕМАСу	475
Лінії співають	476
Гучноголосий кубізм	477
Конструкції, конструкції... ..	480
Живопис на сцені	484
Ексцентрика	486
«Інваліди»	489
Війна – сумна старовина	493
Біля столу	494
Проникнення в найсокровенніше	495
Зелений гімн	498
Похмурий український гумор	504
Український батько російського футуризму: Давид Бурлок	
Запорожець	513
Всесвітній	514
Український	515

ЗМІСТ

Щодо мови	520
I архаїст, і футурист: Олександр Архипенко	
«Я народився в Київському університеті»	527
Париж	529
Кардинал невдоволений	538
Порожниста форма	540
Український стиль	543
Казимир Великий, або Малевич Мужичський	
Народний супрематизм	548
Ленінград 1920-х	551
Тріумф і падіння в Києві	552
Вибрана бібліографія	557
<i>Андрій Пучков</i>. Послів'я наукового редактора	561

Від Алімпія Печерського до Казимира Малевича

Передмова

І досі мало кому відомо, що українське образотворче мистецтво є повноцінною ланкою мистецтва світового. Що воно відгукнулося на всі європейські стилі і явило видатних, а подекуди й геніальних речників візантизму, готики, ренесансу, бароко, рококо, просвітництва, романтизму, реалізму, імпресіонізму, кубізму, футуризму, супрематизму, конструктивізму. У ХХ столітті такі українські мистці, як Архипенко, Малевич, Богомазов, Екстер, Єрмилов, Петрицький, Редько, Бойчук, Татлін, Бурлюк, презентували низку засадничо нових пластичних ідей у малярстві, сценографії, теорії авангардизму, дизайні... Дехто з них став законодавцем світового мистецького процесу (щоправда, з епітетом «російський» художник, себто належний до Російської імперії).

Пропонована книга складається з дев'ятнадцяти белеґризованих нарисів, присвячених видатним персоналіям – від Алімпія Печерського (XI–XII століття) до Казимира Малевича (XIX–XX століття).

На підставі багаторічних досліджень авторам вдалося позбавити українське мистецтво анонімності. Добу середніх віків репрезентують знаний Алімпій Печерський (візантизм) та Андрій Русин («православна готика»). Добу ренесансу – Андрійчина Многогрішний, Федуско із Самбора і Шимон Богушович. Бароко – Григорій Левицький і Лука Боровик, рококо – Алімпій Галик та Дмитро Левицький, просвітництво і класицизм – Володимир Боровиковський, романтизм – Тарас Шевченко, реалізм – Левченко, Васильківський, Пимоненко, Ріпін, імпресіонізм і постімпре-

сіонізм – Олександр Мурашко, Бурачек, Маневич, Федір Кричевський та інші.

Творчість митців розглядається культурологічно – на тлі європейської ситуації, в супроводі ремінісценцій з української літератури відповідного часу.

Белетризована форма викладу (один з авторів – письменниця Паола Утевська¹, другий – історик мистецтва Дмитро Горбачов) робить лектуру легкою до сприйняття. Всі сюжетні лінії, діалоги і внутрішні монологи художників створено на підставі історично достеменних фактів, і тому вони не є довільною вигадкою, а виглядають цілком імовірними.

Інтерес до українського мистецтва зростає не лише в Україні, а й у світі, багато видатних культурних явищ закорінені в Україні, скажімо, польське монументальне малярство доби Ягеллонів, чи російське бароко, чи американський експресіонізм, а чи кубофутуризм, супрематизм і конструктивізм.

Книга спроможна спростувати поширене уявлення, що побутує через брак науково-популярних видань, про нібито провінційність українського малярства.

Книгу присвячено визначним майстрам живопису України. Чимало полотен українських митців посідають гідне місце в галереях Парижа, Москви, Санкт-Петербурга, Львова, Одеси, Лон-

¹ Паола Утевська (1911–2001) – дитяча письменниця, дочка скульптора Володимира Іздебського (організатора одеських «Салонів Іздебського»). Закінчила філологічний факультет Київського університету (1941), у 1945–1949 роках була літконсультанткою в «Літературній газеті», згодом працювала в журналі «Вітчизна». Авторка художніх і науково-популярних книжок: «Квітковий годинник» (1962), «Оповідання про скляну ниточку» (1965), «Таємниці твоєї кімнати» (1966), «Косигкова зелена республіка» (1968), «Вічні мандрівники» (1972), «Невмирущі знаки» (1976, 1981), «Правда, яка нагадує казку» (1978), «Дарунки зеленого друга» (1980), «Вода-мандрівниця, вода-трудівниця» (1985), «Історія фарфорової чашки» (1986). Друкувала статті, оповідання й рецензії в часописах «Вітчизна», «Дніпро», «Радуга», «Піонерія», «Новый мир», «Барвінок». – *Прим. наук. редактора.*

Від Алімпія Печерського до Казимира Малевича

дона, Женеви, Нью-Йорка, Мюнхена. Але багато малярських творів, про які буде мовлено, «прописано» в Києві на вулиці Михайла Грушевського, 6, у «Будинку з левами».

Дорійські колони на фасаді. Широкі сходи. Обабіч, мов на варті, завмерли два кам'яні леви. «Будинок з левами» – Національний художній музей України. Відкрито його 1899 року.

Сподіваємося, наша книга допоможе читачам осягнути європейський щабель культури України.

Дмитро ГОРБАЧОВ

Андрій Русин

Переможець під Грюнвальдом. З далекого минулого промовляє до нас художник Андрій Русин. Він, певне, народився в Україні, на Волині, тому й звали його Русиним. Жив, можливо, в Луцьку, місті, знаному по всій Європі. Та найбільше створених ним фресок збереглося в Любліні. Їх можна побачити і сьогодні.

Спробуємо подумки побувати в Люблінському замку в часи, коли там жив і працював майстер Андрій. Тоді замок належав польському королю Владиславу II Ягайлу.



Люблінський замок. XII–XIV ст.

Танцюючий шаман – попередник скоморохів. Нелегка була доля цих мандрівних акторів середньовіччя. Та їх любили в народі, запрошували скоморохів і в князівські покої.

Християнська церква засуджувала скоморохів. Ще в V столітті Лаодикійський Вселенський Собор прийняв ухвалу, за якою священнослужителям заборонялося не те що розважатися, дивлячись на витівки скоморохів, а й перебувати поблизу них.

Засуджує скоморохів і Євангеліє. На його сторінках розповідається про те, як «злі люди» знущалися над Сином Божим, висміювали його, ходили навколо нього на руках, мов навколо блазня. Деякі їхні витівки, описані в Євангелії, дуже схожі на скомороші.

Цей сюжет знайшов своє відображення також в іконописі. Звернувся до нього і майстер Андрій, але трактував його на свій кшталт.

У центрі однієї з фресок Люблінської каплиці зображено Ісуса, але ніхто його не ображає, ніхто з нього не збиткується. Він сам по собі. А праворуч і ліворуч від нього – купки людей. Вони зовсім не злі. Один дме в дуду, інші грають на різних музичних інструментах, двоє справді ходять на руках. У них симпатичні, доброзичливі обличчя.

Несподівана знахідка. Це було на початку XX століття. Група шанувальників стародавнього мистецтва вирішила обстежити села навколо давнього Любліна. Хтось підказав їм, що в селі Мінськ-Мазовецький збереглася стара церква. Спробуємо уявити, як могли повестися дослідники.

— У селі з такою назвою і храм, мабуть, відповідно пишний, – пожартував хтось із дослідників.

Історії багатьох знахідок схожі між собою, наче розіграні за одним сценарієм.

Церква виявилася маленькою, бідненькою. Але ж молоді шукачі були ентузіастами й уважно обстежили кожну стіну, кожен закуток. Нічого цікавого, вартого уваги. Залишалися сходинки, що вели на дзвіницю...

Ось і двері на верхівку дзвіниці.



Андрій Русин. Каплиця Святої Трійці в Любліні. Початок XV ст.
Таємна вечеря

— Знов нічого цікавого, – почулося чісь незадоволене буркотіння.

— Чекай, що то за дошка?

Дійсно, біля стіни вони помітили запилюжену дошку. Лише в одному місці синіла цяточка фарби. Заходилися витирати пил, але дошка не поспішала відкритися людям. Врешті проступили потьмянілі фарби. Перед дослідниками постала багатофігурна ікона. Мов зморшки, вкривали її шпарочки та плями, які залишила по собі щойно знята пліснява. Мовчки вдивлялися в намальоване дослідники. Не було жодного сумніву: перед ними – видатний твір невідомого майстра. Але хто він? Таке одразу не вгадати...

Другого дня дошку загорнули в м'яку тканину й обережно, мов важко хворого, винесли з церкви.

На той час особливо відомі були Московські реставраційні майстерні. Туди й відвезли знахідку. Нелегко було реставраторам повернути її до життя. Сантиметр за сантиметром відновлювали



Портрет митрополита Петра Могили. Перша половина XVIII ст.

Снопи принадних зел на камені поклав,
Як груди дів, гарячих і нечистих,
У шпетних ігрищах уяв...

Брама дещо перенасичена тріумфальними формами, геральдикою, різними емблемами. Прикрашають її й виноградні грона, й елементи давньогрецького декору – машкари античних богів та листя аканта. Брама ця, як писав Бажан,

...поєднала іздаля
Українських брам рясне гілля
З вільготними акантами Корінта.

Вінчає браму герб із короною – митрою та зображення «полуменючого серця».

Скульптурні оздоби брами Заборовського і Софійської дзвіниці, чаруючи нас своєю красою, збуджують і нашу цікавість:

На чепець Алімпія Печерського

Алімпія Галик

Сто п'ятдесят років урядували в Україні козаки, поки Катерина II «Малую Русь к рукам приборала». За сей час козацька держава, одна з освічених країн східної Європи, витворила культуру світового рівня – українське бароко.

Тоді, немов бучний вінець,
На масне волосся степу
Поклав церкви свої Мазепа,
Поет, і гетьман, і купець...

І навіть коли козацька державність почала згасати, будування храмів та церковне мистецтво набирали сили. Бо ж на лівобережній Україні православ'я вже не було під загрозою. Храми зводилися на знак перемоги над католиками. І сприймалися вони, мов православні хоругви.

Новозбудовані церкви треба було гідно оздоблювати. Шукаючи іконописців, фундатори храмів питали поради та допомоги в київських митрополитів. Владики радили звертатися до Києво-Печерської лаври. Іконопис у ній почався ще за часів Алімпія Печерського. За доби бароко в Печерському монастирі організується художня школа, так звана лаврська малярня. Навчалися в ній не тільки ченці, а й юнаки з Києва та навколишніх міст і селищ, їх називали «молодиками». Оновилася древня обитель, коли задзвеніли в ній молоді голоси.

Сорочинське диво¹. Миргород. Коли згадуємо це місто, в пам'яті з'являються повісті Гоголя: сонне життя провінції XIX століття. Але був час, коли в Миргороді, резиденції гетьмана

¹ Докладніше: *Інна Дорофієнко, Людмила Міляєва, Ольга Рутковська*. Сорочинський іконостас. Київ, 2010. – Прим. наук. редактора.

України Данила Апостола, вирувало життя. За кілька верств від міста білили хатки села Великі Сорочинці. Тут згодом народиться Микола Гоголь. І хреститимуть його під іконами місцевої церкви.

1732-го року її було зведено на високому березі Псла. Храм мав бути усипальницею роду Апостолів. За життя Данила почалося створення грандіозного Сорочинського Іконостаса. Оздоблення усипальниці тривало за гетьманича, миргородського полковника Павла Апостола.

Під час створення іконостаса Миргород стає осередком художнього життя України. Сюди приїзять митці з Києво-Печерської лаври. Виникає місцева артіль художників. Серед них – династія Боровиків.

Хто вперше бачить іконостас – зупиняється перед ним, приголомшений цим дивом. Укрите золотом пишне дерев'яне різблення об'єднує ікони, наче райське буйноцвіття. Здається, сяйнисте, прозоре мереживо з виногрон і троянд неможливо було зробити з важкого дерева. Воно – наче з найкоштовнішого металу.

Іконостас струменить сонцем – художники сміливо накладали прозорі й напівпрозорі олійні фарби поверх золота. Це данина традиції. Але в тому, як зображено святих, рясніють новації. Апостоли не стоять, як годилося, спокійно, нерухомо, величаво, їхнє вбрання не спадає рівними, застиглими фалдами. Бурхливо зібгані складки одягу надають постатям динамічності. На обличчях – сум'яття, виразна міміка. В багатьох апостолів – великі руки трударів. На сотні ікон сорочинських – калейдоскоп облич, сміливих і боязких, некрасивих і по-янгольському гарних (мученики й каліки, красені й красуні, янголи й херувими, пророки й апостоли).

Барви сорочинських ікон на диво подібні до гоголівських:

«Тихо разлился прозрачно-голубой свет, волны бледно-жёлтого переливали, ныряли, словно в голубом море, тонкий розовый свет становился всё ярче, и что-то белое веяло, как будто облако, только из чего же оно, из воздуха, что ли, выткано. Белое, прозрачное утреннее небо льёт едва приметный алый свет зари».



Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях. 1730-і.
Іконостас



Алімпій Галик. Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях.
1740-і. Ікона св. Уляни